

кали сім'ю Якіма, остаточно розірване, і, напевно, дарма час дії припадає на Великдень: це символізує відлік нового життя для Тумана з дружиною і для Віктора Олександровича з Оленою. Крім того, семантику оновлення, що її несе свято Великодня, можна уточнити стосовно Варочки й Тумана: відкритавши вчинок капітана NN, вони постають у новій якості – як люди, здатні змінювати навколишній світ і життя інших на краще.

Отже, система образів повісті "Капітанша" вибудована Т. Шевченком у такий спосіб, що, окрім бінарної опозиції добра і зла, представлених образами Якіма і капітана, чільне місце відводиться актуалізації можливостей персонажа. Власне, такими персонажами є сам Яким Туман і дещо меншою мірою Варочка. Образ Тумана має поверхневий рівень, на якому він постає як дещо незграбний "оригинал совершенно в малороссийском характере", і глибинний рівень, де він сприймається як сильна, обдарована, любляча людина. Проте автор не задовольнився б ідеалізацією свого героя, тому моделює життєві випробування, які вимагають відгуку Якіма. Цей відгук і є актуалізацією його душевних сил, однак Яким зазнає поразки – втечі Варочки: не тому, що не осмислив ситуацію, а тому, що, знаючи про неминучість лиха, не вчинив ніякої випереджуючої дії. Отже, за Т. Шевченком, мало знати про наближення зла, мало осмислити це; необхідно не залишити йому простору для вчинку. Однак герой, зазнавши поразки, що забрала в нього найдорожче і ледь не підірвала його життєві сили, знаходить спосіб змінити ситуацію так, щоб разом із Варочкою протистояти світові людей, який стоїть не на засадах добра.

1. Гриценко О. "Своя мудрість": Національні міфології та "громадянська релігія" в Україні / Олександр Гриценко. – К., 1998. – 184 с. 2. Дузь І. Естетика праці у творчості Т. Г. Шевченка / Іван Дузь // Праці Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. – Т. 147, серія філологічних наук. – Вип. 6. – Одеса, 1957. – С. 67–78. 3. Смілянська В. Шевченкознавчі розмисли: 36. наук. пр. / Валерія Смілянська. – К., 2005. – 491 с. 4. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – 592 с. 5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. / Тарас Шевченко. – К., 2001. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи нар. творч. – 496 с.

І. Вакулик, канд. філол. наук, доц.

АНТИЧНІ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Проаналізовано античні мотиви та образи у творчості Т. Шевченка на матеріалі поезій, повістей, листів, щоденникових записів та малюнків митця.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, античні традиції, античні мотиви, художник, митець.

Проанализированы античные мотивы и образы в творчестве Т. Шевченко на материале поэзий, повестей, писем, дневниковых записей и живописных полотен.

Ключевые слова: Т. Г. Шевченко, античные традиции, античные мотивы, художник.

Antique motives and images in creative work of T. Shevchenko on the material of his poems, narratives, letters, diaries and painting are analysed in the article.

Key words: *T. Shevchenko, antique traditions, antique motives, painter, artist.*

З давніх-давен людину, необізнану з античною культурою, в Європі вважали неосвіченою. Не лише тому, що вона не знала творів геніальних представників античного світу – таких, як Гомер чи Вергілій, а тому, що у далекому світі греків і римлян зародилися думки про невмирущі загальнолюдські цінності, правила спілкування між людьми, моральні взаємини між ними.

Не було такого періоду, коли б не зверталися до законів, правил моралі античності, тобто не вчилися в античних мудреців.

На початку XIX ст. античність стала об'єктом серйозних історико-філологічних досліджень, пожвавилось вивчення античної культури та класичних мов, збільшилась кількість перекладів творів античних авторів, художники шукали теми в античній міфології та історії.

Початкові відомості про античність Т. Шевченко здобув уже в перші роки на волі, коли читав перекладні популярні книжки про Стародавню Грецію, а навчання в Академії мистецтв сприяло ширшому ознайомленню письменника з античною культурою та історією. У повісті "Художник" устами одного з героїв автор говорить: "Я совершенно понял, как необходимо изучение антиков и вообще жизни и искусства древних греков" [2, 40].

Особливий інтерес виявляв Т. Шевченко до лекцій з анатомії й фізіології, які читав І. Буяльський у Петербурзькій академії, тому так блискуче вдалося відтворити образ Антіноя, юнака з Віфінії, що уславився своєю красою, улюбленця римського імператора Адріана. Натурщиком для художника був Малишев Тарас Михайлович, кріпак. Саме завдяки йому та його синові збереглися академічні етюди Тараса Григоровича.

Не менш цікавою є доля античної мармурової статуї з Флорентійського музею, яка називалась "Маленький Аполлон" чи "Аполліно". У повісті "Художник" читаємо, що і гравюру В. Осипова за малюнком А. Лосенка, і естамп "Геркулес Фарнезький" у 1836 р. Т. Шевченко отримав від І. Сошенка.

То були мистецькі творіння, в яких виявилася творча особливість митця, його неповторна індивідуальна оцінка, його аніма. Найбільше цінував Т. Шевченко в людині прекрасне, яке, на його погляд, є вершиною краси. "Много, неисчислимо много прекрасного в божественной природе..."

Чи не тому від перебування в Арельській експедиції поблизу могили богатиря Дустана з'явився малюнок "Дустаново могила" (1848–1850), на якому зображення нагадувало саркофаги давніх греків. Саме так згадував Шевченко у "Близнецах".

Захоплювався митець також картинами Карла Павловича Брюллова "Останній день Помпеї" [2, 87], а значно пізніше з'явився малюнок тушшю "Вечір в Альбано поблизу Рима (Ліс)", датований 25.05.1859 р. і виконаний у Петербурзі з однойменної картини художника М. Лебедева, яка належала музею Петербурзької академії мистецтв (і зберігається у Третьяковській галереї).

"...Но торжество и венец бессмертной красоты – это оживленное счастьем лицо человека. Возвышеннее, прекраснее в природе я ничего не знаю", – продовжував у повісті "Художник" Шевченко.

Гортаючи сторінки "Щоденника", ще раз переконуємось, що його судження про прекрасне й потворне були не лише логічно сформульовані, – вони являли собою естетичний ідеал. А допомагали його трансформувати міфи, зокрема, Овідієві Філемон і Бавкіда.

*Там поєднались вони молодими ще; там вони й пізні
Вкупі зустріли літа й не кляли свою вбогість-сусідку:
Легко й погідно жилося при ній невибагливій парі*

[1, VIII, 633–635].

Шевченкові герої вважали розповідача багатієм, інколи називали Плюшкіним [6, 38]. "Я вирішив не розчаровувати їх своєю убогістю і розпрощався, як справжній багатій. Бездітні, старі, самотні, мають забезпечену старість, та вирішили поселитися у безводній, безплідній пустелі.

Він завжди посміхався, був добрим старцем, дуже наївним, а вона завжди гостинною". То була родина Костянтина Миколайовича Зигмунтовського, чиновника Новопетровського укріплення.

*Над усім же – погідні та щирі
Лиця господарів, щедрі – при вбогості дому – гостинність.
Просять, щоб їм вибачали за вбогість, за скромну гостину*
[1, VIII, 677–678, 685].

"Телемон зупинив мене, запросив сісти, і попрохав свою печальну Бавкиду подати скуштувати нещодавно отриманого з Астрахані варення. А потім повідав історію, як жадібний лоцман був вимушений скинути за борт товари Телемона – 30 мішків борошна і 2 ящики напоїв. Залишилися лише солом'яний капелюшок, варення, лимони, солоні огірки" [6, 65].

За допомогою міфів митець намагався осмислити навколишній світ, зазирнути у складний і суперечливий світ людини, образними засобами зробити очевидним геніальний здогад давніх греків про те, що все на світі плине, все міняється, ніщо не залишається незмінним.

Перевтілення, як і Овідія, цікавили Шевченка. Вони немов допомагали зафіксувати рух, продемонструвавши порив зовнішній, порив внутрішній. Вони намагалися побачити зупинену мить, щоб переконливо ствердити:

"Август – язичник, посилаючи Назона до диких гетів, не заборонив йому писати й малювати. А християнин Микола заборонив мені і те, й інше. Обидва палачі. Але один із них палач-християнин. І християнин XIX ст., на очах якого виросла величезна держава світу, виросла на джерелах Христової заповіді", – про що читаємо у листі Т. Г. Шевченка від 19.06.1858 р.

То був Микола Павлович Романов (Микола I), який встановив режим військово-поліцейської диктатури, створив "третій відділ" канцелярії. У "Холодному Яру" та "Неофітах", у поезії "N. N." ("О думи мої! О славо злая!") ми бачимо цю постать як безбожного царя, лютого Нерона й творця зла.

Поема "Неофіти" написана, як згадував у листах Шевченко, упродовж чотирьох днів і була присвячена Щепкіну. І авторові дуже хотілося прочитати і почути його дружні зауваження про події нібито з римської історії, налицьовані на сучасність.

Саме завдяки образам римської літератури доби Октавіана Августа, так званої золотої доби, ми побачили у поезіях Т. Шевченка величезний біль, межу життя й смерті.

Неодноразово Т. Шевченко згадував, що він волів би бути Юлієм Цезарем: і працювати, і малювати, і надиктовувати. "Але мені це не вдалося, – пише поет у "Щоденнику". – За двома зайцями побіжиш – жодного не спіймаєш. Прислів'я справедливе. Не знаю, чи вмів Юлій Цезар малювати? Проте диктувати, говорити він міг одночасно стосовно п'яти різних предметів, чому я особисто не вірю" [6, 142].

Шевченкові доводилося постійно й наполегливо відтворювати реальну дійсність. Митець прагнув найрозуміліше, найчіткіше передати кожний образ, кожний мотив, який поставав у його уяві. Тому ескізи, етюди, начерки посідають значне місце в його творчості.

У "Смерті Сократа" (1837) по-філософськи осмислюється життя людини, яка гине не за власні погляди, – давньогрецький філософ зображений у в'язниці з келихом отрути, яку повинен випити за вироком суду. "Смерть Вергінії" – на акварельному малюнку 1836 р. ми бачимо епізод з історії Стародавнього Риму (V ст. до н. е.) – батько (народний трибун Люцій) вбиває доньку, щоб врятувати її від рабства, оскільки децемвір Аппій Клавдій оголосив її рабинею клієнта Марка Клавдія.

На рисунку, виконаному тушшю, "Смерть Лукреції" (1835) – ще одна трагічна доля доньки римського сенатора (VI ст. до н. е.), яка після зґвалтування Секстом, сином царя Тарквінія Гордого, заподіяла собі смерть.

У листі до друга Осипова (20.05.1856) Шевченко порівнював сумну долю Овідія зі своєю. "Гети, поміж якими на берегах Дунаю перебував останні дні свої Овідій Назон – найдосконаліший витвір всемогутнього творця всесвіту – були дикунами-варварами, проте не п'яницями, а ті, котрі оточують мене – і ті, й інші" [6, 339].

Згадаймо давньогрецького живописця Апеллеса (356–308 рр. до н. е.), який працював при дворі Александра Македонського. В автобіографії Т. Шевченко з іронією назвав Апеллесом дяка-малюра, у якого хотів навчитися малювати. "К сему-то Апеллесу обратися школяр-бродяга с твердым намерением перенести все испытанія, только бы хоть малость научиться его великому искусству. Но увы! Апеллес посмотрел внимательно на левую ладонь бродяги, отказал ему наотрез, не находя в нем таланта..." [6, 6].

Проте Т. Шевченко зумів поєднати у собі талант художника і талант митця слова. Його творча спадщина свідчить про широку обізнаність з античним світом. У своїх творах він згадував політичних діячів (імператора Октавіана Августа; одного з дванадцяти цезарів Клавдія Нерона, який звинуватив християн у підпалі Риму; Луція Лукулла, полководця, що розбагатів, грабуючи завойовані області, й відомого розкішшю своїх бенкетів, – звідси і вираз "Лукулів бенкет", котрий став синонімом до "ненажерства". Зокрема, про нього ми читаємо в листі до Анастасії Іванівни Толстої, дружини віце-президента Петербурзької академії мистецтв).

У повісті "Художник" Шевченко згадав про малюнок Карла Брюллова "Афінський вечір", на якому зображено афінську вулицю і Перикла, котрий уславився на лише політичними та військовими діяннями, був відомим оратором свого часу і першим стратегом-керівником Афінської держави.

Історики античного світу також не залишилися поза увагою Шевченка: Геродот Гелікарнаський (450 – близько 425 рр. до н. е.), автор історичного твору про греко-перські війни, а також давньоримський автор 142 книг "Ab urbe condita" ("Про заснування міста") Тіт Лівій кілька разів згадуються у повісті "Близнець" (коли герої повісті Степан Мартинович Левицький і Никифір Федорович Сокира захоплено розповідають про Лівія).

Давньогрецькі філософи Сократ і Геракліт, художник Апеллес, скульптор Фідій, поети Гомер, Вергілій, Квінт Горацій Фланк, Публій Овідій Назон, байкар Федр (у повісті "Капітанша" його байки Шевченко назвав прикладом легкого, загальнодоступного читання) були для митця не лише ознакою ерудиції [2, 165], це був спосіб його власного мислення й існування.

Давньогрецький міфічний герой Прометей, перевтілені Філемон і Бавкіда, герої "Одіссеї" та "Іліади" оживали у малярських творах Шевченка, котрі були представлені серед десяти найкращих виставкових праць. Це роботи "Телемах на острові Каліпсо", "Нарцис", "Нарцис та німфа Ехо", розіграні у лотереї Михайла Щепкіна.

А метафоричне вживання імен античних богів і героїв значно збагачувало емоційно забарвлену лексику поета.

*І я живу. І надо мною
Своєю Божою красою
Витаєш ти, мов херувим,
Золотокрилий серафим!
...І ти, пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим оповила [6, 417].*

В образі муз у ряді творів митець персоніфікував власну поетичну творчість, своє натхнення й покликання поета. Тому його музи – то "зорі", то "порадонька святая", "доля" чи "мати", "небога" чи "старенька сестра Аполлона".

Терпсихору, музу танців, ми зустрічаємо у "Прогулке с удовольствием..."; про Мельпомену, музу трагедії, читаємо у "Щоденнику" (30.06.1857). Багато згадок у Т. Шевченка про Аполлона, батька муз, про Афіну-Палладу, про народжену з піни морської – Афродіту, Геру; героїв троянського циклу – Андромаху, Гектора, Лаокоона, Менелая, Елену, Париса, Патрокла.

В одному з ранніх малюнків можна упізнати міф про Нарциса (1840–1841), інтерпретований Овідієм:

*Все це дивує його, бо й справді він подиву гідний,
Прагне, безтямний, себе; він і хвалить, і хвалений – він же.
Рветься до себе ж таки: сам запалює, сам же палає.
Скільки разів цілував, нерозважний, хвилю зрадливу!
Скільки разів, пориваючись шию точену обняти,
Воду руками горнув, та себе не знаходив під нею!*

[1, III, 424–429].

Чи не ці рядки, написані гекзаметром, надихнули художника до ще одного звернення до давньогрецького міфу – малюнка, котрий з'явився через 16 років після першого втілення – "Нарцис та німфа Ехо".

*Все ще здивований в воду: "Любове моя нещаслива!" –
Мовив останні слова. "Нещаслива!" – долинуло з лісу*
[1, III, 499–500].

Таким чином, можна сміливо стверджувати, що Т. Шевченка хвилювали образи, створені еллінами, про що яскраво свідчать і листи, і щоденникові записи, і повісті, і малюнки, і поезії. Його постійна увага до життя сучасного і минулого трансформувалася в багатогранній творчості.

1. Овідій. Метаморфози: Пер. з лат. А. Содомори. – К.: Дніпро, 1985. – 301 с. 2. Шевченківський словник: У 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во УРЕ, 1976. – 416 с. 3. Шевченківський словник: У 2 т. – Т. 2. – К.: Вид-во УРЕ, 1977. – 410 с. 4. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. – Т. 2. Поетичні твори (1847–1861). – К.: Дніпро, 1978. – 365 с. 5. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. – Т. 4. Повісті. – К.: Дніпро, 1978. – 413 с. 6. Шевченко Т. Г. Твори: В 5 т. – Т. 5. Автобіографія. Щоденник. Вибрані листи. – К.: Дніпро, 1979. – 413 с.

Я. Вільна, д-р філол. наук, доц.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ДІАЛОГ: Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО І Т. ШЕВЧЕНКО

У статті розглядається спільність гуманістичної парадигми творчості двох класиків нової української літератури: Т. Шевченка та Г. Квітки-Основ'яненка.

Ключові слова: культурно-історичні екзистенції, гуманістичні детермінації, самоактуалізація, етнокультурні прояви, національна ідея.

© Вільна Я., 2011